

УДК 94 (477) "1941/1942"

Яшан О.О., Черкаський державний технологічний університет

Яшан Оксана Олексіївна – здобувач кафедри новітньої історії України історико-юридично-філософського факультету Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. Викладач кафедри історії України Черкаського державного технологічного університету. У 1990 р. закінчила історико-педагогічний факультет Київського державного педагогічного інституту ім. М. Горького. Коло наукових інтересів: історія України, історичне краєзнавство.

Настрої українського селянства в початковий період Великої Вітчизняної війни (1941–1942 рр.)

Автор статті ставить за мету з'ясувати з сучасної точки зору, які настрої панували серед селянства Центральної України на початковому етапі Великої Вітчизняної війни (1941-1942 рр.) і як вони впливали на ставлення населення до німецько-фашистського окупаційного режиму.

The author of the article puts for a purpose to find out what moods from the modern point of view dominated among the peasant of Central Ukraine on the initial stage of the Great Patriotic war (1941-1942), and how they influenced on people attitude toward the fascist occupation regime.

Незважаючи на відносну віддаленість, події Другої світової війни та Великої Вітчизняної, як її складової, продовжують залишатися в центрі уваги науковців. Однією з досить цікавих, але, на нашу думку, недостатньо вивчених наукових проблем є настрої селянства України в початковий період Великої Вітчизняної війни. Це питання було предметом наукової, а подекуди і політичної дискусії між представниками радянської та західної історіографії протягом усіх повоєнних десятиліть, по-різному воно трактується й сучасними українськими дослідниками.

Характерним для всіх праць радянських часів є те, що в них зазвичай подаються лише наслідки окупації та обстоюється позиція про абсолютну ворожість радянського селянства по відношенню до фашистських агресорів від самого початку і до закінчення війни, що народ із перших хвилин війни став на захист соціалістичної Вітчизни як на фронті, так і в тилу ворога. Таке ставлення до проблеми з боку науковців можна пояснити тим, що з політичних міркувань об'єктивне висвітлення настроїв селянства України на початковому етапі

окупації німецько-фашистськими військами було небажане й закрите [1].

Сьогодні, в умовах демократизації суспільства, вводяться у науковий обіг раніше не відомі документи, які змушують по-новому дивитися на події того часу, давати їм іншу оцінку.

Сучасні українські історики О. Лисенко, О. Потильчак, В. Гриневич, Ю. Ніколаєць, М. Слободянюк [2], які досліджують проблему нацистського окупаційного режиму, роблять висновки, що серед українського селянства з ряду причин не було однотайності стосовно ставлення до приходу німецько-фашистських військ та нацистського окупаційного режиму. Але поступово настрої селянства змінювались від пасивних до активних форм боротьби проти окупантів.

Таким чином, аналіз сучасної української літератури показує, що порушена тема була висвітлена в загальноукраїнському масштабі або частково по деяких регіонах країни, щодо Центральної України – це перша спроба під новим кутом зору розглянути зазначену проблему.

Виходячи із цього автор статті ставить за

мету з'ясувати із сучасної точки зору, які настрої панували серед селянства Центральної України на початковому етапі Великої Вітчизняної війни (1941-1942 рр.) і як вони впливали на ставлення населення до німецько-фашистського окупаційного режиму.

Початок війни був раптовим і неочікуваним для більшої частини населення України. Народ вірив заявам уряду про те, що війни не буде, адже не мав інформації про підготовку гітлерівців до війни з Радянським Союзом. Радянська пропаганда твердила про непереможність Червоної Армії, тому населення жило звичайним життям. Перші повідомлення про напад на СРСР були шокуючими, але впевненість у непереможності Червоної Армії заспокоювала: ворог буде переможений.

Події на фронті розвивались дуже швидко. Якщо ще вчора існувала віра, що ворог не зможе захопити велику частину нашої території, то з кожним днем повідомлення Радінформбюро говорили про інше: Червона Армія відступала все далі в глибокі країни, поступово вся територія України була окупована німецькими військами та їх союзниками.

Значна частина українців у перші дні Великої Вітчизняної війни не знала, що з собою несе фашизм. Також ще жевріла в свідомості людей пам'ять про німецьку окупацію України 1918 р., під час якої німці поводитися відносно цивілізовано. Тому не дивно, що в ряді наявних у нашому розпорядженні документів радянського, націоналістичного і німецького походження знаходимо підтвердження вітання приходу німців. Секретар Кіровоградського підпільного обкому КП(б)У М. Скірда в одному зі своїх звітів свідчив, що мешканці деяких сіл Кіровоградської області організовано зустрічали німців із хлібом-сіллю [3]. Професор Грюнберг, який очолював групу відділу політики рейхскомісаріату України, здійснивши поїздку окупованими територіями України, у своїй доповіді також підтвердив лояльне ставлення населення до німецької влади [4]. Невідомий автор, представник націоналістичного руху, в огляді про суспільно-політичне життя доповідав своєму керівництву в травні 1942 р.: „З початком війни були між селянством ... подекуди навіть немалі симпатії до німців” [5].

Аналіз опрацьованих нами архівних документів дає змогу визначити декілька чинників, які впливали на настрої українського селянства на початковому етапі. По-перше, у тих місцевостях, де нацисти рахувалися з інтересами селян, їхні настрої різнилися від пануючих по всій Україні. У документі за 1941 р. „Діяльність партизанських загонів у тилу ворога та якої допомоги вони потребують” в частині „Ставлення німців до населення”

значалось: „На передовій лінії фронту, тобто на щойно зайнятій території, розправу над населенням не здійснюють, якщо воно саме не здійснює опору, тільки грабують усю тварину” [6]. На території, що знаходилася на відстані приблизно 100 км від лінії фронту і називалася „військовою зоною”, застосовувався значно м'якший окупаційний режим. Тут були меншими кількості і розміри податків, легшими умови праці та кращою її оплата, ліберальнішим ставлення німецької влади до місцевих жителів. Наслідком такої політики стало терпиме ставлення місцевого селянства до окупантів і небажання повернення Червоної Армії [7]. Мотивацію такої поведінки знаходимо в словах самих селян: „Дасть Господь, що незабаром Червону Армію відгонять, розіб'ють, тоді-то нам добре заживеться, ми звільнимся від цих більшовиків, заберемо землю й будемо на ній господарювати. Нас німці позбавили від більшовицьких податків... і ми зітхнули вільніше. Нас лякали, що німці будуть грабувати та кривдити нас, а в дійсності вони нас не кривдять і не грабують” [8].

На відміну від прифронтової смуги, у внутрішніх районах України настрої населення ставали дедалі більш ворожими до окупантів [9]. Причиною цього була політика окупаційної влади, яка за максимально короткий строк відштовхнула від себе майже всіх своїх потенційних союзників. Не останню роль у цьому відіграла політика нацистів на селі. З суспільно-політичного огляду за квітень-травень 1942 р., який було проведено представниками українського націоналістичного руху, стає зрозуміло, що відбувається жорстоке знуцання з українського населення, з'являється велика кількість обмежень і заборон. Збільшуються кількості і розміри податків, примусова праця, фізичні розправи [10]. Самі німці стверджують, що на кінець 1942 р. уже тільки 40% населення довіряло німцям [11].

Таким чином, якщо на початку цього періоду німці намагались загравати із селянами, пограбувань майже не було, колгоспи працювали як і при радянській владі, була роздана частина хліба, худоби, німці не проводили заготівлю зерна, м'яса, оподаткування, відпускали військовополонених української національності, поновлювали діяльність Церкви, то, як свідчать наявні архівні неспростовні факти, із часом їхня політика змінюється на повне поневолення й пограбування населення, перетворення українського народу на рабів Німеччини, знищення народів України [12].

По-друге, з початком війни особливо негативно на настроях населення України відбивалася втеча частини керівних радянських

працівників у тил. Це не тільки ускладнювало проведення евакуації, а й призводило до зневіри людей у радянській владі.

Ще однією причиною, яка впливала на настрої, була відсутність достовірної інформації у населення. Центральні, республіканські і місцеві газети з наближенням лінії фронту починають надходити з великими перебоями або зовсім не надходили. Доповіді, лекції, бесіди для населення майже не проводилися, оскільки місцеві партійні, радянські і громадські організації займалися в основному евакуацією, організацією партизанських загонів і т.п., а з населенням не працювали. Наявність великої кількості дезертирів, які переховувалися переважно у сільській місцевості, також створювала значні труднощі для проведення радянської пропаганди та агітації на початку війни. Дезертири негативно впливали на політико-моральний стан населення окупованих противником районів, вони розповідали про безнадійність подальшого опору, тим самим поширюючи серед населення недовіру у перемогу Червоної Армії [13].

Наслідком такого становища було те, що на момент приходу фашистів у ті або інші села населення було дезорієнтоване і найчастіше не знало справжнього стану справ на фронтах війни.

Така ситуація в інформаційному просторі, коли українське населення потребувало відомостей про політичну та військову ситуацію, прагнуло одержати достовірні друковані матеріали для читання, була на користь ворогу, тому великий вплив на початку війни на настрої населення справляла німецька агітація, яка, зловживаючи своїми перевагами, використовувала різноманітні засоби для утвердження окупаційного режиму [14].

Таким чином, опинившись у майже повній інформаційній ізоляції, отримуючи інформацію з різних, часто дуже суперечливих, джерел, частина населення приходила до висновку, що боротьба з переважаючими силами ворога марна і призводить лише до великих жертв. Для того аби вижити, треба пристосовуватися до нових умов, тому населення і вимушене було співпрацювати з ворогом і робити все для того, щоб полегшити собі життя.

Ще однією подією особливого значення, яка безпосередньо вплинула на настрої українського населення на користь “нової влади”, було розпорядження рейхсміністра окупованих східних областей А. Розенберга “Про новий земельний лад”. Оpubліковане на початку березня 1942 р., воно викликало сподівання населення на якнайшвидший поділ землі, однак окупанти не поспішали ліквідувати колективне господарювання на селі, примушуючи селянство і далі працювати в

“реформованих” колгоспах, обіцяна ж земельна реформа майже не проводилась. Зволікання з проведенням реформи німці пояснювали труднощами воєнного часу, нестачею робочих рук, тяглової сили і сільськогосподарської техніки для високопродуктивного приватного землекористування. Труднощі такого характеру і справді мали місце, та вони не були вирішальними. Насправді нацистське керівництво усвідомлювало, що найкраще експлуатувати українське сільське господарство можна, лише зберігши, хоча й у дещо зміненому вигляді, колгоспну систему. За даними окупантів, на 1 грудня 1942 р. в рейхскомісаріаті України лише 10,4% колективних господарств було переведено в “хліборобські спілки”, а до травня 1943 р. – 12,1% з 16 536 “громадських господарств”, що знаходилися на території рейхскомісаріату [15]. 21 червня 1943 року рейхскомісар Е. Кох у бесіді з німецькими журналістам заявив: “З України треба зробити територію німецької колонізації... Ідея роздати українцям землю у власність – божевілля. Як можна роздавати власність українцям, коли під час авіабомбардувань свою власність втратили мільйони німців. Німці живуть гірше, ніж українці, у яких жінки завжди виглядають відгодованими, мають більші груди й т.п., а німецькі жінки повинні приносити жертву за жертвою...” [16]. В багатьох регіонах контингенти збіжжя, які німці стягували з колгоспів, були вдвічі більшими за радянські норми 1941 року. 94,5 % продовольства, яке поставлялося до Німеччини з окупованих східних територій, вивозилося з України. Така політика німців на селі поступово призводить до зневіри селян, які втрачають надію отримати власну землю, в обіцянки “нової влади”, їх настрої можна характеризувати як обурення і розчарування і, врешті-решт вони переростають в стійку ненависть до окупантів.

Різнилися настрої щодо “нової влади” у населення й за віковою ознакою. Селянська молодь, вихована в комуністичному дусі, здебільшого твердо стояла за радянську владу, серед старшого покоління противників радянської влади було значно більше. З доповіді професора фон Грюнберга від 10 січня 1942 р.: “Ще сьогодні багато таких, особливо серед молоді, хто розуміє, що ніхто у світі кращого не може дати, ніж те, що зробили більшовики. Якби ми зачекали ще 10 років, ми ніколи б не перемогли більшовиків” [32].

Отже, настрої селян, які панували на окупованій території центрального регіону України щодо німецьких військ та нацистського окупаційного режиму, попри усталений погляд радянської історіографії, не були однозначними

і пройшли певну еволюцію, залежно від політики, яку проводили нацисти: початкове вітання “нового порядку” частиною селянства, яке було антирадянськи налаштоване і поклало великі сподівання на звільнення від

комуністичного режиму, частина населення, будучи інформаційно дезорієнтованою, зайняла очікувальну позицію, що обіцяло значну підтримку окупаційному режиму, з часом переросло у пасивний опір “новому порядку”

Література

1. Галаджев С. Что происходит на оккупированных областях Украины. – Б.м.: б.и., 1942. – 21 с.; Гриднев В.М. Историография борьбы советского крестьянства против немецко-фашистских захватчиков на временно оккупированной территории СССР в 1941-1944 гг. // Историография Великой Отечественной войны: Сб. ст. – М., 1980. – С. 153-154; Дишлевий П.С. Крах фашистської аграрної політики на тимчасово окупованій території України (1941-1944 рр.) // Український історичний журнал. – 1971. – № 6. – С. 74-78; Дубина К.К. Радянська Україна у Великій Вітчизняній війні – К.: Знання, 1967. – 48 с.; Загорулько М.М., Юденков А.Ф. Крах плану “Ольденбург”. – М., 1980. – 376 с.; Клоков В.И. Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских оккупантов на Украине. 1941-1945: Историографический очерк. – К., 1978. – 132 с.; Коваль М.В. Історія пам'яток (Кривавий шлях фашистів на Україні) – К.: Політвидав України, 1965. – 113 с.; Коваль М.В. Україна у Другій світовій та Великій Вітчизняній війні (1939-1945 рр.): Спроба сучасного концептуального бачення. – К.: Інститут історії АН України, 1994. – 58 с.; Лаута С.П. Колгоспне селянство радянської України у роки Великої Вітчизняної війни – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1965. – 208 с.; Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине: В 2 кн. – К., 1985. – Кн. 1. – Борьба в подполье. – 399 с.; Кн. 2. – Партизанская борьба. – 431 с.; Першина Т.С. Фашистский геноцид на Украине 1941-1944 – К.: Наукова думка, 1985. – 170 с. та ін.
2. Лисенко О.Є. Ідеологічні аспекти початкового періоду війни: реалії та їх відлуння // Сторінки воєнної історії України: 36. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – Вип. 6. – Ч. 2. – К., 2002. – С. 7-17; Потильчак О. “Новий порядок” в окупованій Україні (1941-1944) // Пам'ять століть. – 1999. – №1. – С. 97-104; Гриневич В.А. Напад Німеччини на СРСР і криза лояльності сталінському режиму в Україні // Сторінки воєнної історії України: 36. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – Вип. 7. – Ч. 2. – К., 2003. – С. 100-114; Ніколаєць Ю. Становище та настрої населення України на початку німецько-фашистської окупації (червень 1941 – липень 1942 рр.) – Вінниця: Тезис, 1999. – 62 с.; Слободянюк М. Селяни України під нацистським окупаційним режимом, 1941-1944 рр. (на матеріалах південних областей) // Київська старовина. – 2000. – №2. – С. 44-57.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 166. – Оп 2. – Спр. 88. – Арк. 23.
4. Там само. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 106. – Арк. 3-25.
5. Там само. – Спр. 347. – Арк. 38.
6. Там само. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 122. – Арк. 90.
7. Там само. – Оп. 23. – Спр. 685. – Арк. 17-19.
8. Там само. – Арк. 20.
9. Там само. – Оп. 22. – Спр. 118. – Арк. 133.
10. Там само. – Арк. 37, 40.
11. Там само. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 106. – Арк. 8.
12. Там само. – Спр. 232. – Арк. 29-36.
13. Там само. – Спр. 189. – Арк. – 331-332.
14. Там само. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 122. – Арк. 90, 95.
15. Там само. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 144. – Арк. 37.
16. Соколов Л. Борьба “за волю Украины” под знаменами гитлеровской Германии // Русский мир. – 2003. – № 5. – С. 7.

Надійшла до редколегії 5.01.2007 р.